

PRO PARTIE

Theater der Trage Dingen

Vertraag./Vertraag./Vertraag je stap./Stap trager dan je hartslag vraagt. Leonard Nolens dichtte het al een vijftiental jaar geleden⁽¹⁾. Het is een oproep die ook nu in menig kleinschalig theater doorklinkt. Theater “als een oase van rust”⁽²⁾, van verstillng in ons hectisch bestaan vol polarisering, angst voor het andere en klimaatopwarming. Een verstillng die we als noodzakelijk aanvoelen, en die we ook vinden in vormen van wat ik zou willen noemen het *theater der dingen*.

We leven alhier in een wereld vol beeldenstormen. Dat geschut van al dan niet bewegende en flitsende beelden, van iconen en icoontjes, foto’s, pictogrammen, prenten, dat schietgeweld ontwijken, al is het maar voor even, willen we allemaal wel eens. Even trager gaan, even het leven verlangzamen, de ‘rotresies’ – zoals het Afrikaans treffend *ratrace* vertaalt – en rendementstatistieken ontvluchten, even grip proberen te krijgen op jezelf, even een Kairosmoment beleven, zoals dat in de filosofie genoemd wordt (daarover dadelijk meer). Die rustmomenten kunnen we zoeken en vinden in mindfulness, in yoga, in sporten, in nog van alles, maar zeker ook in de kunsten. Poëzie dwingt ons al tijden vaak tot vertraging en verstillng. Ook muziek kan ons in rust onderdompelen. Naar schilderijen en beelden kijken we zolang we

willen. Een vlak van Rothko kan mij een uur lang in de ban houden. Ook theater kan een oase van rust en bezinning bieden. En met name vormen van het theater der dingen, theater waarin niet mensen het hoge en vlotte woord voeren, maar waarin alle aandacht gaat naar voorwerpen die stil liggen, stilletjes bewegen, stil zijn.

Laat ik me nader verklaren.

Verdinging

Misschien is het u ook al opgevallen: op de podia krijgen objecten een steeds grotere rol. Acteurs slepen gestapelde decorspullen over het podium. Naast de tekst en het spel van de acteurs winnen het decor, de attributen, de vormgeving steeds meer aan belang. Dingen in alle maten en soorten leiden steeds meer een eigen leventje. Ook het gebruik van film, video, animatiefilm, stopmotion, close-ups en 3D-projecties is toegenomen. Theaters die het etiket figuren- en objecttheater dragen doen dat al heel hun leven. Maar ook 'gewone' theaters brengen dingen tot levende beelden. Ik noem dat *'de verdinging van het theater.'*⁽ⁱⁱⁱ⁾

Analoog aan de constatering dat er sprake is van 'verpaarding van het landschap' kan men spreken over 'de verdinging in het theater'. Er zijn steeds meer paarden te zien in het natuurlandschap. Dat wil niet zeggen dat er geen koeien en schapen de weiden en vlaktes bevolken. Ze zijn nog altijd met meer, maar het landschap hertekent zich. Zeker als je erop let, zijn er steeds meer paarden te aanschouwen. Een gelijkaardige perceptie naar theaterspeelplekken toont steeds meer dingen.

Bij de Duitse uitgever Theater der Zeit verscheen een paar jaar geleden *Theater der Dinge*^(iv). Deze term omvat poppenspel, figurentheater, objecttheater, maskers, schaduw- en schimmenspel, automaten, mechanische installaties, robots, materiaaltheater, het spel met belichting en lichtstralen en klanken, met de multimediale middelen als projectie van video, film, computeranimatie... Het theater der dingen is een overkoepelende term voor die vorm van theater waarin de hoofd-

rollen niet voor mensen zijn weggelegd, maar voor dingen an sich. Dat kunnen poppen zijn, knuffels, objecten al dan niet als metaforen gebruikt, rechtstreekse close-upprojecties, vooraf opgenomen stop-motionbeelden, spelers die uit de film het podium op komen en als robot de projectie instappen, klanken die visueel van hot naar her springen, dat kunnen dansende lepeltjes zijn die we via vinger-cameraatjes op monitors kunnen volgen, enzovoort. De dingen staan niet in dienst van de mens die op het podium schittert, ze treden zelf in de spots.

Theater der dingen

Theater der dingen. Ikzelf vind het een heldere term. Ze omvat al het soort theater dat wij nog al eens omschrijven als 'beeldend theater'. Maar die laatste term is misleidend: welk theater is niet beeldend? Het woord 'theater' betekent zelfs: dat wat gezien moet worden.

Laat het in het Nederlands ook maar 'theater der dingen' zijn, niet met hoofdletters, wel met de oude genitiefvorm, waarmee je dan aangeeft dat het al een oude theatervorm is. In het boek *Theater der Dinge* wordt het zelfs als de oudste uiting van theater gezien. Objecten, maskers... vinden we terug in religieuze rituelen, en vanuit die animistische handelingen ontstaat via het theater met dingen het theater met mensen. 'Mensentheater' gebruikte in het begin nog maskers, duidelijke restanten van het theater dat eraan vooraf ging. De Verlichting verbiedt het theater met poppen en dingen. Wat telt is de redenerende mens. Als reactie volgt de Romantiek, die veel mythische en symbolische kracht toekent aan poppen. Toch geldt de verlichtingsopvatting van de mens en zijn woord op het podium lange tijd als dé heersende theaternorm voor 'hoge kunst'.

Getorn aan de verlichtingsnorm

De homo ludens kon en kan het echter niet laten om – al dan niet in een ritueel spel – naast zijn gebabbel ook met objecten te spelen en beelden te creëren. 'Object' betekent letterlijk: voor de voeten geworpen.

In zijn existentiële queeste raapt de artiest een voorwerp op, en doet er iets mee. Aan het ding wordt dan een eigen wil toegedicht.

Een voorwerp is in se een stil, niet-bewegend iets. Het kan alleen in beweging komen door ingrepen van buitenaf. De wind krijgt een blad papier in beweging, een aardbeweging laat stenen rollen, en vooral de mens zal dingen laten bewegen, door zijn manipulatie van het ding. Dat kan direct via de handen, indirect door – door de mens gemaakte – machientjes met radartjes en wieltes en veertjes, door computeranimatie (ook door de mens geprogrammeerd), door animatieprojecties (en ook dat is mensenwerk). Het ding en het door mensen gemaakte artefact bewegen. Er kan ook beweging geïnserieerd worden in een mengspel van belichting, kleuren, schaduwen, illusies.

Langzame Kunst

Het spel, het in beweging brengen van een object, de manipulatie van het ding is ook een tijdsgebeuren. Dat kan als vertraging worden aangevoeld. Alhoewel de seconden altijd even lang blijven duren. Die vertraging zit zeker in slow motion, maar die gebeurt ook vaak in het uitspinnen van de tijd. Lange tijd zijn er geen handelingen op de scène, waardoor je als toeschouwer gaat kijken naar eventuele minieme bewegingen, naar de dingen an sich. Die langzame kunst, ook wel Slow Art genoemd, zet de toeschouwer aan tot denken en voelen, tot een al dan niet melancholische beleving. De chronostijd loopt tijdens het kijken gewoon door, maar het is net alsof de tijd stille blijft staan. Dat is de Kairostijd.

Filosofe Joke Hermsen geeft in haar boeken het verschil aan tussen de lineaire, meetbare, steeds voorttikkende Chronostijd en de tijd van Kairos, de god van het geschikte ogenblik, het ogenblik om even stil te staan. Chronos was de oerreus die zijn kinderen verslond (maar zoon Zeus kon ontsnappen) en wordt daarmee de verpersoonlijking van de tijd die de jaren verslindt. Kairos, de jongste zoon van Zeus, “was in de Griekse mythologie de jongste en meest rebelse kleinzoon van

Chronos, die voor verandering, inzicht en ommekeer wist te zorgen en daarom als een jonge, sterke en gespierde god wordt afgebeeld. Opa Chronos wordt als een oude man met een lange baard afgebeeld, en een zandloper in zijn hand.”^(V)

Kairos was de god van het bevlogen moment van schoonheid, van inzicht, van een wending aan je leven. Vroeger was Kairos de verzinnebeelding van ogenblikken die er toe doen, maar door de Verlichting (al weer!) verdween dat begrip. De Verlichting heeft als dogma Meten is weten. En de Kairostijd is nu eenmaal niet-meetbaar, niet chronometrisch. Het is dankzij Nietzsche dat het begrip terug aandacht krijgt. Kairos is het subjectieve, kwalitatieve, “visionaire” (Heidegger) moment. Het is een interval in de tijd waarbinnen een andere ervaring plaatsvindt die de verbeelding vleugels geeft, zo parafraseert Hermsen Nietzsche.

Langzame Kunst is de Kairostijd uitspinnen, uitrekken, en dat doen de trage vormen van theater der dingen. De toeschouwer krijgt de tijd om objecten tot hun recht te laten komen. Hij of zij ziet zand, maquettekarton, papier, oude filmpjes, balletjes, een laptopscherm, cassetendoosjes, plakband, een poppetje op een lange lucifer, een tintenkillerstift, van tafel gevallen ideeën, touwtjes... Door de vertraging in het kijken krijgen deze tekens meer aandacht, krijgt onze verbeelding vleugels en kennen we allerlei be-teken-issen toe aan al die dingen.

Artiesten zoeken steeds opnieuw met hun theater der dingen naar extra esthetiek, extra ontroering, extra gelaagdheid, in hun producties, installaties, performances. Zo deint de verdinging in het theater maar uit en uit. Dat komt niet alleen door het zoeken naar een nieuwe esthetiek. Dat heeft volgens mij ook te maken met het feit dat we ons bewust zijn van ons bestaan in het ‘antropoceen’.

Antropoceen

Miljoenen jaren lang veranderde de samenstelling van bodemkorsten uit zichzelf. De natuur en de aardlagen volgden hun eigen wetten, de mens had er niets mee te maken. De mens dacht zelfs dat hij boven de natuur stond. Dat is de laatste tijd wel heel duidelijk anders. De bodemvervuiling, de biologische uitroeiing, de klimaatverandering... dat alles is de schuld van de omgang met de natuur door de mens, de 'antropos'. Buiten Donald Trump en co weet iedereen dat de mens voor de verandering van de aarde verantwoordelijk is, en dat de mens niet meer superieur is aan de natuur, aan de aardlagen, aan de dieren en planten, aan de dingen. Hij valt van zijn voetstuk. Niet alleen de mens heeft nu rechten, maar ook de dieren, de planten, de rivieren, de hele fauna en flora, de gebouwen, de monumenten, de dingen ...

De Franse filosoof Bruno Latour lanceerde de term antropoceen in de menswetenschappen. Om zijn mening te staven dat natuur en dingen veel belangrijker zijn geworden dan vroeger, gebruikt hij een gepaste beeldspraak: "Van de 17de t/m de 20ste eeuw stond in Europa de natuur op de achtergrond. De mens stond op het toneel en als decor was er de natuur. In het antropoceen is dat decor op het toneel terechtgekomen."^(v) Wat wij dus nu letterlijk kunnen waarnemen: in het theater zien we dingen aan het woord en in beeld. De dingen krijgen een stem, en in het theater der trage dingen krijgen wij de tijd om ze te horen. Verdinging en verstilling smelten, heel raak, in elkaar in de producties van Pro-portie.

⁽ⁱ⁾ Leonard Nolens, Laat alle deuren op een kier 2004 Querido

⁽ⁱⁱ⁾ Anja Krans, Vertraagd effect. 2005 Theater Instituut Nederland

⁽ⁱⁱⁱ⁾ Tuur Devens, 'Dit dingetje heeft een eigen wil' in Theatermaker september 2017

^(iv) Lektion 7: Theater der Dinge. 2016 Theater der Zeit

^(v) Joke J. Hermsen, Kairos. Een nieuwe bevlogenheid. 2014 Arbeiderspers

^(vi) VPRO, Tegenlicht februari 2017

